

Rijksoverheid

Ruimtelijk arrangement Rijk – provincie Fryslân

Ruimtelijk arrangement Rijk – provincie Fryslân

Versie 27/05/2025

Inhoud

1. Inleiding
2. Strategische Ruimtelijke Visies
3. Inhoudelijke afspraken Rijk – provincie Fryslân
 - 3.1 Opgave: watervraagstukken
 - 3.2 Opgave: veenweidegebied en ruimte
 - 3.3 Opgave: landbouw en ruimte
 - 3.4 Opgave: woningbouw in relatie tot ruimtelijke ontwikkeling en VISTA
 - 3.5 Opgave: energie en ruimte
 - 3.6 Opgave: Defensie en ruimte
 - 3.7 Opgave: erfgoed en cultuurlandschap
 - 3.8 Opgave: groen in en om de stad
 - 3.9 Opgave: data-uitwisseling
4. Overige aspecten van te maken afspraken
5. Ondertekening door MVRO en gedeputeerde Ruimte

1. Inleiding

1.1 Samenwerken aan ruimtelijke ordening: schaarse ruimte eerlijk verdelen

Ruimte is een schaars en waardevol goed. De grote opgaven waar Nederland voor staat hebben allemaal ruimtelijke consequenties, waaronder: de bouw van 100.000 woningen per jaar, de ombouw van fossiele naar duurzame energie, de inzet op een circulaire economie, perspectief voor de landbouw, herstel en verbetering van de natuur en waterkwaliteit, zorgen voor bereikbaarheid en mobiliteit, borgen van onze gezondheid, ruimte voor defensie, rekening houden met water en bodem en anticiperen op de effecten van klimaatverandering. Deze opgaven vragen - naast ruimte - integrale samenhangende afwegingen die moeten leiden tot robuuste ruimtelijke keuzes die uiteindelijk neerslaan op ieder erf en perceel. Daarbij moeten gemeenten, waterschappen en provincies samen met de inwoners en het Rijk aan de slag om resultaat te behalen. Dit vraagt goede samenwerking tussen de overheden.

Zonder keuzes hebben we meer fysieke ruimte nodig dan er in Nederland beschikbaar is. Als we keuzes maken, slim combineren en een integrale aanpak hanteren, is het mogelijk om een balans te vinden tussen het beschermen van een veilige en gezonde leefomgeving en het optimaal benutten van de ruimte om ontwikkeling mogelijk te maken. Daarom herneemt het Rijk tezamen met de medeoverheden regie op de ruimtelijke inrichting van Nederland.

De minister van VRO streeft ernaar voor de zomer tot besluitvorming te komen binnen het kabinet over de integrale keuzes en richtingen in de Nota Ruimte. De afronding hiervan vraagt meer tijd. Bovendien moet de Nota Ruimte vervolgens ook van een plan MER worden voorzien. Vanwege deze langere doorlooptijd zal de ontwerp Nota Ruimte samen met de plan MER na de zomer worden gepubliceerd. Provincies en gemeenten werken aan eigen omgevingsvisies. Al deze visies bevatten de ruimtelijke keuzes voor 2030, 2050 en 2100.

1.2 Ruimtelijk arrangement: wederkerige bestuurlijke afspraken

In juli 2022 is het Rijk het programma NOVEX gestart om samen met provincies en de 16 NOVEX-gebieden de nationale opgaven uit het startpakket NOVEX te verbinden met decentrale opgaven. Het doel van het programma is om te onderzoeken hoe de verschillende opgaven met elkaar én met de ruimtelijke kwaliteit kunnen worden versterkt, welke richtinggevende keuzes daarvoor nodig zijn en hoe de uitvoering vorm krijgt. Het programma bestaat uit het realiseren van

uitvoeringsagenda's in 16 NOVEX-gebieden (gebieden-spoor) en het maken van twaalf ruimtelijke arrangementen tussen Rijk en Provincies (provincie-spoor).

De notitie 'Productbeeld en Proces Ruimtelijk Arrangement, die is vastgesteld in het BO VRO van 12 december 2024 en vervolgens is vastgesteld door het IPO-bestuur op 16 januari 2025, geeft een beschrijving van het ruimtelijk arrangement, het proces van totstandkoming en het cyclisch proces van monitoring en aanpassing.

De minister van VRO sluit namens het kabinet de ruimtelijke arrangementen met provincies tijdens de BO's Leefomgeving in juni 2025 en committeert daarmee ook de collega bewindspersonen aan de uitvoering van de gemaakte afspraken. Daarnaast werken overheden bijvoorbeeld samen in het kader van de Regio Deals en de Woondeals.

Rijk en de provincie Fryslân maken in het ruimtelijk arrangement wederkerige bestuurlijke afspraken om tot uitvoering van ruimtelijke opgaven in de provincie te komen en om nationaal en provinciaal beleid af te stemmen. Met de Fryslân worden in dit eerste Ruimtelijk Arrangement procesafspraken gemaakt, van waaruit gezamenlijk gewerkt kan worden aan een gerichte invulling voor het volgende Ruimtelijk Arrangement. Voor erfgoed en groen om de stad zijn wel gerichte afspraken gemaakt. Rijk en provincie zullen bij de uitwerking van het arrangement bekijken waar een meer specifieke invulling mogelijk is. Daarbij wordt onder anderen gekeken naar de locatie waar de opgave zich voordoet en hoe deze opgave ruimtelijk samenhangt met de lokale/regionale opgaven. Dat geldt ook voor het aangeven van de wederkerigheid en gezamenlijke verantwoordelijkheden. Voorstellen voor afspraken die nog niet afdoende wederkerig zijn of verdere afstemming vergen, zijn in deze samenwerkingsversie opgenomen of kunnen worden gelezen als aandachts- of ontwikkelpunt, met oog op verdere uitwerking in de volgende ronde. We werken toe naar een gezamenlijke agenda voor ruimtelijke ordening. Het ruimtelijk arrangement bouwt voort op de ruimtelijke agenda van de provincie Fryslân van januari 2024 en de diverse nationale programma's. Nieuwe inzichten van landelijk en provinciaal ruimtelijk beleid zijn voor zover mogelijk meegenomen. Provincies dragen zorg voor de afstemming met gemeenten en waterschappen. Alle opgaven landen uiteindelijk in gemeentes.

2. Strategische Ruimtelijke Visies

Provinciale opgaven en ambities provincie Fryslân:

De provincie Fryslân koerst aan op een contourenschets in de zomer van 2025 en vaststelling van de nieuwe visie in 2026. Dit bevat een koers van de hoofdlijnen van het nieuwe beleid. De kernopgaven voor Fryslân in de provinciale omgevingsvisie zijn: veenweiden en hoeveel ruimte geeft de provincie aan 'water' ten opzichte van de landbouw en de bouwstrategie. De startnotitie vernieuwing Omgevingsvisie is door de Gedeputeerde Staten op 2 april 2024 vastgesteld en gestuurd naar Provinciale Staten.

In de nieuwe provinciale omgevingsvisie is het uitgangspunt een herkenbaar Fryslân, klaar voor de toekomst, met sterke steden en dorpen in een landschap van wereldklasse. Uitgangspunten bij het maken van de nieuwe provinciale omgevingsvisie zijn:

- 'Frysk eigene bewaren'
- Lagenbenadering benutten
- Perspectieven ruimtelijke agenda benutten

De provincie hanteert de indeling van de drie bewegingen, die overeenkomen met de bewegingen van het voorontwerp Nota Ruimte:

- Beweging 1: Een nieuw evenwicht tussen landbouw en natuur in een klimaatbestendig Fryslân
- Beweging 2: Een fossielvrije en circulaire samenleving
- Beweging 3: Sterke steden en dorpen, in een leefbaar, vitaal en verbonden Fryslân

Daarbij zijn er verschillende strategieën voor gebieden uitgewerkt. De strategieën zijn: meebewegen met de natuurlijke dynamiek, voortbouwen op bestaande kwaliteiten, transformeren en nieuw evenwicht.

De POVI wil voortborduren op de belangrijke kenmerken van de verschillende landschappen in Fryslân zoals het Waddengebied, de noordelijke kleischil, het veengebied en de hoge zandgronden.

Als overkoepelende opgaven worden genoemd:

- Principes voor klimaatadaptatie; water en bodemsysteem belangrijk
- Voortbouwen op landschap, cultuurhistorie/ erfgoed (behouden, ontwikkelen, benutten)
- Principes voor gezonde en veilige leefomgeving

In het huidige ruimtelijk arrangement zijn geen afspraken opgenomen over mijnbouwactiviteiten. Dit is voor de provincie wel een belangrijke ruimtelijke opgave.

3. Inhoudelijke afspraken Rijk – provincie Fryslân

Hieronder zijn de inhoudelijke concept afspraken opgenomen. De opgave blijft om de sectorale opgaven met elkaar te verbinden. De meerwaarde van de ruimtelijke afspraken moet vooral worden gevonden in de samenhang in de ruimtelijke dimensie van de verschillende sectorale onderwerpen.

3.1. Opgave: watervraagstukken

Afspraak 1: zoetwaterbeschikbaarheid

- **Wat spreken Rijk en provincie(s) af?**
 - Rijk en provincie Fryslân spreken af:

Generiek:

1. Rijk en provincie Fryslân werken met gemeenten, waterschappen, Rijkswaterstaat en verschillende maatschappelijke organisaties samen in het Deltaprogramma Zoetwater om weerbaarder te worden tegen zoetwatertekort.
2. Het Rijk is voor wat betreft het waterbeheer verantwoordelijk voor het nationale beleidskader, de strategische doelen en voor maatregelen die een nationaal karakter hebben. De nationale belangen hiervoor heeft het Rijk geborgd in de NOVI, het Nationaal Waterprogramma en het Deltaprogramma Zoetwater, waarbij ook samen wordt gewerkt met de decentrale overheden.
3. Vanuit de provinciale taken en bevoegdheden zet de provincie in op het zoveel mogelijk duurzaam in balans brengen van watervraag en -aanbod, waarbij onder andere rekening wordt gehouden met nieuwe watervragers, zoals waterstoffabrieken. Het Rijk erkent de wateropgave in Noord Nederland en de wisselwerking tussen de opgaven en ontwikkelingen, nu en in de toekomst, met de zoetwatervoorziening vanuit het IJsselmeer. Het is belangrijk voor Fryslân om binnendijkse ruimtelijke consequenties van keuzes rond peilopzet en zoetwaterbeschikbaarheid in samenhang te blijven voorzien.
4. Ten behoeve van het Deltaplan Ruimtelijke Adaptatie werkt het Rijk intensief samen met decentrale overheden binnen bestaande gebiedsoverleggen. Het Rijk vraagt Provincie Fryslân in te zetten op de verbinding tussen het ruimtelijk domein en de regionale zoetwaterstrategie door de gevolgen van afnemende zoetwaterbeschikbaarheid ruimtelijk te vertalen.
5. Rijk en Provincie Fryslân bespreken zo nodig de ruimtelijke vertaling van de zoetwateropgave op de daarvoor bestemde bestaande tafels, inclusief in het Bestuurlijk Platform Zoetwater.

- **Opgave/toelichting:**

- Het ministerie van IenW heeft aangegeven dat Fryslân (met de andere twee Noordelijke provincies) via het reguliere spoor van het Deltaplan Zoetwater een voorstel voor een onderzoek kan doen over de nadere uitwerking van het vraagstuk van vraag en aanbod van zoetwater vanuit het watersysteem Noord-Nederland.
- Concrete maatregelen en onderzoeken om zoetwaterbeschikbaarheid te vergroten worden via de zoetwaterregio's besproken in het Bestuurlijk Platform Zoetwater. Bij het uitwerken van deze afspraak wordt uitgegaan van de bestaande samenwerkingsverbanden en overlegtafels, zoals het Deltaprogramma. In het Deltaplan Zoetwater staan concrete maatregelen en onderzoeken met betrekking tot de beschikbaarheid van zoetwater in Nederland. Het Rijk en de zoetwaterregio's stellen samen het Deltaplan vast.

- Zoetwater is niet meer vanzelfsprekend overal altijd beschikbaar. Wetenschappelijke inzichten en scenario's laten zien dat de zoetwaterbeschikbaarheidsopgave groeit. In aanvulling op de inzet op optimalisatie van het watersysteem zullen alle watergebruikers en alle gebieden zich ook ruimtelijk moeten aanpassen aan de veranderende omstandigheden. Rijk en provincie Fryslân delen de opvatting dat het belangrijk is om rekening te houden met water en bodem in alles wat we doen, van publieke ruimtelijke plannen en ingrijpen tot individuele keuzes, gedrag en maatregelen van ondernemers en consumenten.
 - Rijk en provincie werken met gemeenten, waterschappen, Rijkswaterstaat en verschillende maatschappelijke organisaties samen in het Deltaprogramma Zoetwater om weerbaarder te worden tegen zoetwatertekort. De voorkeursvolgorde voor regionaal waterbeheer uit de Nationale Omgevingsvisie is daarbij richtinggevend. Uitgangspunt is dat de vraag naar water wordt afgestemd op de beschikbaarheid zowel in de toedeling van watervragende functies aan gebieden als door in te zetten op een zuinige omgang met water (conform NOVI).
 - Fryslân staat bekend om zijn uitgebreide netwerk van meren, kanalen, vaarten en sloten. Dit systeem wordt beheerd met als doel waterveiligheid, voldoende zoetwater, en het behoud van natuur en landschap. Bovendien ligt een groot deel van de provincie aan het IJsselmeer.
 - Het sturen van het meerpeil bestaat uit het weg laten lopen van het water van het IJsselmeer naar de Waddenzee of het vasthouden van water in het gebied. Klimaatverandering zet het systeem onder druk: door zeespiegelstijging en hogere rivierafvoeren, meer piekbuien én meer droogte en verdamping. Indien er wordt gekozen om het peil van het IJsselmeer op te zetten kan dit (ruimtelijke) gevolgen hebben voor buitendijkse gebieden (zoals natuurgebieden en recreatie).
 - In droge periodes geldt de verdringingsreeks waarbij wordt geprioriteerd op functie. Daarnaast wordt gekeken naar buffering in het hoofdwatersysteem. Dit gaat echter niet afdoende zijn om droge periodes te overbruggen dus er zal door de provincies maximaal ingezet moet worden op lokaal besparen en bergen van water. Provincies en waterschappen zijn hiervoor aan zet. Fryslân zet volgens de plannen in op extra waterberging en vasthouden, maar blijft ook sterk afhankelijk van water uit het IJsselmeergebied voor bijvoorbeeld het tegengaan van verzilting en verdroging (onder andere via waterdruk).
 - De beschikbaarheid van zoet water is een provincie-overstijgend vraagstuk en werkt door in keuzes die de provincie zelf moet maken in het kader van gebiedseigen water vasthouden.
 - Groningen, Fryslân en Drenthe benadrukken de samenhang van het watersysteem in Noord-Nederland en willen vanuit dit watersysteem samen met het rijk het vraagstuk over vraag en aanbod van zoetwater verder uitwerken. Idee is om te onderzoeken – bijvoorbeeld in de vorm van scenario's – wat de consequenties kunnen zijn van een verminderde aanvoer van water uit het IJsselmeergebied (voor de landbouw, de industrie, natuur, water- en bodemkwaliteit etc.). Daarbij kan gekeken worden naar mogelijkheden om meer water vast te houden, infiltreren, opslaan van water, aanpassen van landgebruik etc. Het Rijk erkent de samenhang van het watersysteem in Noord-Nederland en moedigt het uitwerken van het vraagstuk over vraag en aanbod van zoet water aan.
 - In de herijkte Deltabeslissingen in 2026 worden besluiten genomen over de zoetwaterverdeling. De deltabeslissing wordt geborgd in het Nationaal Water Programma 2028. Naar verwachting leidt de herijking niet tot grote verandering in de regionale verdeling. In het Deltaprogramma IJsselmeergebied worden, in het kader van traject om te komen tot herijking van de voorkeursstrategie IJsselmeergebied, diverse maatregelen onderzocht.
- **Eerdere afspraken:**
 - De provincies Fryslân, Groningen en Drenthe zijn sterk afhankelijk van het IJsselmeer voor zoetwater en hebben daarom met het Rijk afgesproken het vraagstuk rond vraag en aanbod van zoetwater nader uit te werken. *Afspraak BOL 06/11/24.*

Afspraak 2: woningbouw en drinkwater (generiek)

- **Wat spreken Rijk en provincie(s) af?**
Rijk en provincie Fryslân spreken af:
 1. Het Rijk werkt, in samenwerking met de betrokken decentrale overheden en instanties, aan de uitvoering van het Actieprogramma Beschikbaarheid Drinkwaterbronnen 2023-2030. Het Rijk vraagt Provincie Fryslân om drinkwaterbeschikbaarheid mee te nemen als randvoorwaarde bij nieuwe ontwikkelingen van de woningbouw.

2. Het Rijk vraagt Provincies en gemeentes om drinkwaterbedrijven vroegtijdig te betrekken bij de planvorming voor grootschalige woningbouw, zodat de drinkwatervoorziening afgestemd kan worden op een toenemende vraag en/of (drink)waterbesparing onderdeel kan zijn bij de bouw van woningen in regio's waar een drinkwatertekort dreigt. Daarmee wordt gevraagd om rekening te houden met toekomstige ruimtelijke reserveringen voor drinkwaterwingebieden en aanvullende infrastructuur. Zo wordt tijdig een koppeling gemaakt tussen de nieuwe woningbouw en de drinkwatervraag die daaruit voortkomt. In gesprekken hierover is het van belang om aan te sluiten bij de daarvoor bestemde zoetwatertafel van het Deltaprogramma Zoetwater, waar zowel Rijk, decentrale overheden en drinkwaterbedrijven vertegenwoordigd zijn.
- **Opgave/toelichting:**
 - Deze afspraak ligt in het verlengde van de motie Van der Plas over "36200-XII-33 waarin het kabinet wordt verzocht om in de bestuurlijke akkoorden en startpakketten voor provincies afspraken op te nemen om de drinkwatervoorziening voor woningbouw zeker te stellen.
 - Op deze manier kan rekening worden gehouden met toekomstige ruimtelijke reserveringen voor drinkwaterwingebieden en aanvullende infrastructuur. Zo wordt tijdig een koppeling gemaakt tussen de nieuwe woningbouw en de drinkwatervraag die daaruit voortkomt.

3.2 Opgave: veenweidegebied en ruimte

- **Wat spreken Rijk en provincie(s) af?**
 - Rijk en provincie Fryslân spreken af:

(Generiek) Veenweide

- Het Rijk werkt binnen het Nationaal Programma Veenweide en het programma Ruimte voor Landbouw en Natuur (RLN) aan de veenweide-opgave in Nederland.
- Om de veenweideopgave ruimtelijk in te passen maakt de provincie Fryslân keuzes met voldoende oog voor ruimtelijke beperkingen (onder andere zoetwater). De provincie start daarbij niet zonder meer nieuwe pilots. De eerste opgaven vanuit het Klimaatakkoord dienen in 2030 in te zijn gevuld.
- Waar het gewenst is, kan voor wat het maken van de keuzes betreft de samenwerking met het Rijk worden geïntensiveerd, daarbij rekening houdend met ieders taken, verantwoordelijkheden en afhankelijkheden.

Specifiek

1. LVVN, IenW en VRO intensiveren de samenwerking met de provincie Fryslân over het veenweidegebied. De vernattingsopgave in de veenweidegebieden van Fryslân is groot en daarom vraagt het Rijk de provincie invulling te geven aan deze opgave.
2. Zoals beschreven in de Kamerbrief WBS in november 2022 en herbevestigd in de Kamerbrief van oktober 2024 is het vigerend beleid vanuit het Rijk om bodemdaling en uitstoot van broeikasgassen te minimaliseren door het realiseren van grondwaterstanden van 20-40 cm onder maaiveld. Ruimtelijk kan er worden gedifferentieerd, zowel in peilen als in type maatregelen, zolang er invulling wordt gegeven aan het klimaatakkoord. De maatregelen zijn niet beperkt tot slootpeilverhoging, maar zal in de meeste gevallen noodzakelijk zijn om voldoende invulling te geven aan de klimaatdoelen. Daarbij dient rekening gehouden te worden met gebiedspecifieke beperkingen vanuit water en bodem: verhoging van peilen en grondwaterstanden heeft invloed op bergingscapaciteit, wat vraagt om maatwerk en gebiedspecifieke afwegingen. Het huidige Veenweideprogramma 2021-2030 van de provincie Fryslân streeft naar een grondwaterstand van gemiddeld 40 cm onder het maaiveld voor het 'dikke veen'. Met de term 'dikke veen' doelt de provincie op de gebieden met een veenpakket van meer dan 80 centimeter dik.
Rijk en provincie Fryslân spreken af om met elkaar in gesprek te gaan over het invullen van de opgave in de hierboven genoemde geïntensiveerde samenwerking.

- **Opgave/toelichting:**
 - Het bijzondere karakter van het veenweidegebied in Fryslân staat onder druk. Door de voortgaande peilverlaging in het veengebied en met name door de bemaling van de diepe veenpolders wordt de toestroom van diep grondwater in de vorm van kwel versterkt. Doordat het waterpeil zakt, oxideert het veen. Hierdoor breekt het veen langzaam af en daalt de

bodem. Ook is er meer uitstoot van CO₂. Om dit te voorkomen of te vertragen, is het nodig om het veen natter te houden. Vernatting zorgt voor behoud van de veenlaag en geeft tegendruk om toenemende verdroging vanaf de zandgronden tegen te gaan en om (op termijn) diepe verzilting vanuit de kust te beperken.

- Voor vernatting is veel water nodig. Dit kan niet alleen opgelost worden met gebiedseigen water, geeft de provincie aan. De zoetwaterbeschikbaarheid rekening houdend met water en bodem (en zoveel mogelijk regionaal zelfvoorzienend te zijn) - en tegelijkertijd voldoende bergingscapaciteit te hebben voor het tijdelijk bergen van water in perioden van wateroverlast - trekken een grote wissel op de benodigde en beschikbare ruimte in het landelijk gebied.
- De opgave in Fryslân vraagt volgens de provincie om maatwerk. De opgave wordt op dit moment vaak aangevlogen vanuit één urgentie (zoals wateropvang of veenbehoud). Er is behoefte aan een integrale aanpak met name voor de lange termijn. Voor de korte termijn lopen er onderzoeken en programma's. Het zou helpen als het Rijk een nationale integrale visie heeft voor dit gebied waar veel opgaven samen komen (kwel, verzilting, bodemdaling, funderingsproblematiek et cetera).
- De beekdalen op de flank van het Drents plateau, zoals de Tjonger en de Linde zullen geleidelijk verdrogen en ook natte moerasnatuurgebieden als de Deelen en de Alde Feanen zullen langzaam 'leeglopen' richting de alsmaar dieper liggende agrarische gronden in de directe omgeving. Tevens ligt verzilting van de laagste delen van het lage Midden op de loer via diepe kwelstromen vanuit de alsmaar stijgende Waddenzee. De diepe ontwatering zal uiteindelijk ook zorgen voor bodem degradatie; als de veenbodem verdwijnt blijft er een mengsel van zand en keileem over met een beperkte bodemvruchtbaarheid en een gering vochtvasthoudend vermogen.

3.3 Opgave: landbouw en ruimte

- **Wat spreken Rijk en provincie(s) af?**

Rijk en provincie Fryslân spreken af:

1. Rijk en provincie Fryslân herbevestigen dat LVVN en de provincies ambtelijk in gesprek blijven over de uitwerking van de ruimtelijke keuzes voor het landelijk gebied.
2. Uitwerking en besluitvorming over eventuele interbestuurlijke afspraak in verband met ruimtelijke keuzes voor landbouw en natuur in het landelijk gebied loopt in beginsel via de BO Landelijk Gebied lijn. Deze keuzes en afspraken worden vervolgens betrokken bij het NOVEX proces met de cyclus van ruimtelijke arrangementen. Het NOVEX proces wordt ingezet om de keuzes voor het landelijk gebied in samenhang met andere ruimtelijke opgaven te bekijken en te wegen.
3. Als onderdeel van RLN werken LVVN en provincies aan het beter beschermen van landbouwgrond. Rijk en provincie spreken af om hierop ambtelijk te gaan samenwerken.
4. Provincie Fryslân heeft in de ruimtelijke agenda aangegeven met het Rijk afspraken te willen maken over strategische keuzes voor de toekomst van het landelijk gebied. In verband met de vervolgbrief RLN en de ontwerp-Nota Ruimte wordt de kern van de inzet op ruimtelijke keuzes voor landbouw en natuur de komende periode bepaald. Vanuit het Rijk herkennen we de oproep vanuit medeoverheden om wederzijdse steun in het maken van lastige keuzes en het belang van begrip en ruimte voor het daarvoor benodigde proces. Met de recente ontwikkelingen op stikstof en het werk van de Ministeriële Commissie Economie en Natuurherstel is op dit dossier nu veel in beweging. De ruimtelijke inzet met RLN, waaronder de inzet in prioritaire gebieden, zal in de komende maanden verder vorm krijgen. Rijk en provincie zijn hier intensief over in gesprek.
5. In het BO Landelijk Gebied van 28 maart zijn afspraken gemaakt over de betrokkenheid van provincies bij de uitwerking van RLN en de ruimtelijke keuzes. We willen het bestaande contact tussen Rijk en medeoverheden over ruimtelijke keuzes voor landbouw en natuur versterken. In de komende periode starten we ambtelijk niveau als Rijk en koepels een verkenning naar hoe ruimtelijke sturing vanuit verschillende overheden, rekening houdend met ieders taken, verantwoordelijkheden en de afhankelijkheden daarin, vorm kan worden gegeven.

- **Opgave/toelichting:**

- Rijk en provincie zijn momenteel ambtelijk in gesprek over de uitwerking van RLN, o.a. in prioritaire gebieden. Hierop wordt in Noord-Nederland verband samengewerkt in de propositie 'hart van het Noorden'.

- Een meer specifieke inzet van het ministerie van LNV wordt nader bepaald in relatie tot de visie op landbouw en natuur en de werkagenda's die LNV opstelt met de provincies. De nieuwe gebiedsaanpak Landbouw en Natuur is in ontwikkeling en de samenhang met het ruimtelijk arrangement is daarbij onderwerp van gesprek. In de Kamerbrief Ruimte voor landbouw en natuur (36600-XIV-66) staat aangegeven dat de minister van LNV met de provincies afspraken wil maken over de uitvoering van de ruimtelijke keuzes voor landbouw en natuur en hiervoor samen optrekt met de minister van VRO die het proces rond NOVEX en Nota Ruimte coördineert.
- Fryslân geeft aan dat de ontwikkeling van de landbouw cruciaal is voor het realiseren van diverse urgente opgaven. De uitdaging is volgens de provincie het koppelen van een duurzaam toekomstperspectief voor de landbouw aan de doelen voor natuur, water en bodem, en klimaat. Sommige gebieden kunnen op langere termijn minder geschikt worden voor reguliere landbouw, met name door klimaatverandering. Landbouw is en blijft van belang voor de economie, cultuur, identiteit en sociale samenhang van het platteland volgens de provincie en dat is de reden waarom Fryslân de landbouw toekomstbestendig wil maken om dit grote belang te waarborgen.
- Fryslân benadrukt dat zij graag meedenken over de uitwerking van de aanpak Ruimte voor Landbouw en Natuur. Die moet zorgen dat er gericht gewerkt wordt aan wettelijke doelen en dat er toekomstperspectief is voor de landbouw.
- Een vitale agrarische sector is het fundament voor een vitaal landelijk gebied. Boeren werken samen met de natuur om voedsel te produceren en kennen de lokale problematiek goed. Boeren moeten bij het werken aan de doelen voor natuur, water en klimaat in staat zijn om een goede boterham te verdienen. Daarvoor is samenhangend beleid nodig. Niet alleen om de doelen uit de Vogel- en Habitatrichtlijn (VHR), de Natuurherstelverordening (NHV), de Kaderrichtlijn Water (KRW) en de (Europese) Klimaatverplichtingen te behalen, maar ook om toekomst te bieden voor de agrarische sector.

3.4 Opgave: woningbouw in relatie tot ruimtelijke ontwikkeling en VISTA

- **Wat spreken Rijk en provincie(s) af?**

- Rijk en provincie Fryslân spreken af:
 1. Gezamenlijk invulling te blijven geven aan de realisatie van de reeds afgesproken woningbouwambities en acties ter bevordering van de Woningbouw, zoals opgenomen in onder andere de Woondeals en de Woontopafspraken van 11 december 2024. Met erkenning van ieders eigen rol en verantwoordelijkheden, waarbij aandacht is voor de noodzakelijke woningbouwvoorwaarden en te blijven werken aan passende oplossingen. Rijk en provincie bezien gezamenlijk hoe de verstedelijkingspropositie kan worden meegenomen in de Woondeals en treden hier nader over in gesprek.
 2. Open te staan voor en invulling te geven aan de toekomstige woningbouwopgave en -ambities richting 2050, welke samengaat met andere ruimtelijke belangen. Hier geven VRO en de provincies in de komende maanden gezamenlijk invulling aan. Hetgeen in relatie zal staan tot de processen van de NOVEX-gebieden, hun Uitvoeringsagenda's en de keuzes die worden gemaakt in de Nota Ruimte, zoals de ruimtelijke strategie voor onderscheidende regionale ontwikkeling.
 3. Onder agendapunt '4.2.1 Specifieke gebieden' tijdens het BOL op 2 juni 2025 worden afspraken gemaakt rond de verstedelijkingspropositie van de provincie Fryslân en de F4.
 4. Vista-strategie
 - Het Rijk heeft een VISTA indeling vastgesteld die volgens het Rijk bij de ruimtelijke kenmerken van de provincie Fryslân past. Samen met de provincie werken zij de strategische inzet van de regionaal gedifferentieerde ruimtelijke ontwikkelstrategie conform de VISTA indeling uit.
 - Deze strategische inzet werkt door in keuzes en richtingen binnen diverse ruimtelijke trajecten vanuit het Rijk, zoals de actualisatie van de Woondeals, en kan, na gezamenlijke uitwerking, ook doorwerking krijgen binnen diverse ruimtelijke trajecten vanuit provincie en andere overheden, zoals de actualisatie van de POVI.
 - Rijk en provincie spreken af dat de VISTA strategie in Fryslân nader wordt geconcretiseerd en gebiedsspecifiek gemaakt binnen de bestaande samenwerking rondom het ruimtelijk arrangement.

- **Opgave/toelichting:**

Woningbouw

De Woningbouwopgave in Nederland is groot, op de korte termijn is de ambitie de realisatie van 100.000 woningen per jaar. Een ambitie die door alle betrokken partijen op de Woontop van 11 december 2024 is bekrachtigd en waartoe het Rijk in de voorbijgegangene jaren diverse afspraken heeft gemaakt met provincies, gemeenten, corporaties, marktpartijen en investeerders, waaronder de Woondeals en de Woontopafspraken.

Ook richting 2050 blijft de woningbouwopgave groot. De woningbouwopgave na 2030 vraagt hierbij om een nationale integrale visie gericht op zowel de verwachte kwantitatieve als kwalitatieve woonbehoefte. Hierbij dienen nadrukkelijk ook factoren zoals de identiteit van de regio's, economische en demografische ontwikkelingen in de verschillende regio's in ons land te worden meegewogen, evenals de keuze die worden gemaakt in de Nota Ruimte. Een visie die samen met provincies een provinciale doorvertaling zal krijgen.

Herstructurering

Fryslân stuur op zorgvuldig ruimtegebruik. Er wordt gekeken naar mogelijkheden van herstructurering in het bestaand bebouwd gebied. Door op wijkniveau gebieden op te knappen en efficiënter te benutten kan de ruimte buiten steden en dorpen worden bespaard en kwaliteit toegevoegd worden aan bestaande steden en dorpen. Zoals bijvoorbeeld aan de dorps- en stadsranden zijn mogelijkheden voor groenblauwe dooradering en woningen toevoegen. Nieuwbouw zal ook noodzakelijk zijn. De provincie wil geen uitholling van het platteland en de dorpsnetwerken. Fryslân ziet meer mogelijkheden voor nieuwbouw wanneer er meer wordt geïnvesteerd in bestaande dorpen en steden. De oproep is dat er voor de noordelijke situatie maatwerk komt in bestaand instrumentarium. Het is belangrijk om niet alleen woningen toe te voegen maar om ook een aantrekkelijke leefomgeving te creëren.

Wetlano rapport (2021): obstakels voor wijkvernieuwing en transformatie

Het rapport benoemt drie obstakels die het belangrijkste zijn voor wijkvernieuwing en transformatie in het noorden: gebrek aan marktdruk en programma wonen, daaraan verbonden de beperkte waardeontwikkeling van plekken en vastgoed waardoor de onrendabele toppen groot zijn en de beperkte financiële en organisatorische slagkracht van veel gemeenten. Door de lage kooprijzen en toewijzingsregels, wonen bij uitstek de laagste inkomens in een beperkt aantal buurten. Migratie van kansrijkere huishoudens naar meer gewilde plekken versterkt dit beeld alleen maar. In het goedkoopste deel van de koopvoorraad leidt dit bovendien tot een populatie huiseigenaren met beperkte financiële slagkracht waardoor investeringen achterblijven. De opgave in het noorden is er bovendien een van vele (kleine) buurten: zij maken samen een grote opgave, maar wel versnipperd qua aanpak, expertise en financiële middelen. Er zijn investeringen nodig in mobiliteit binnen en tussen 'daily urban systems', zodat Noorderlingen toegang hebben tot meer werkgelegenheid.

Fries Stedelijk Netwerk

De verstedelijkingspropositie van de provincie Fryslân en de F4 (Gemeenten Heerenveen, Smallingerland, Súdwest-Fryslân en Leeuwarden) heeft als doel om de groei van de provincie, met name Leeuwarden en de andere vier steden, strategisch te sturen. En is een bouwsteen voor de POVI van de provincie. De provincie onderkent de sterke economische groei, met sectoren zoals de maakindustrie, agro, watertechnologie en toerisme als belangrijke drijfveren. Er wordt ingezet op het versterken van netwerken, zowel binnen de provincie als met de rest van Nederland, en op het verbeteren van onderwijs en arbeidsmarktpotentieel. Er is behoefte vanuit de provincie aan samenwerking met het Rijk, bijvoorbeeld voor de ontwikkeling van spoorzones, infrastructuur en binnenstedelijke woningbouw. Er is een focus op het verbeteren van het voorzieningenniveau, het versterken van stedelijke netwerken en het zorgen voor een balans tussen woningaanbod en de vraag in verschillende regio's. De provincie en F4 willen nu werken aan een concrete investeringsagenda, en het versterken van de samenwerking tussen de Friese steden, het Rijk en andere regio's. VRO heeft met provincie en gemeenten over de verstedelijkingspropositie gesproken. Het bijbehorend ruimtelijk beeld wordt overgenomen op de kaarten in de Nota Ruimte.

VISTA

Richting 2050 en 2100 willen we veel meer dan voorheen de kwaliteiten en aanwezige potenties in alle Nederlandse regio's, steden en dorpen benutten en versterken, vanuit het streven naar brede welvaart: een goede balans tussen ecologische, economische en sociale aspecten. Daarom zet de Nota Ruimte in op een regionaal gedifferentieerde ruimtelijke ontwikkelstrategie. Deze valt uiteen in vijf types: vitaliseren, initiëren, stimuleren, transformeren en accommoderen. Fryslân is

gekenmerkt als 'vitaliseren'. In deze regio's staat het versterken van bestaande structuren en het opvangen van de autonome bevolkingsontwikkeling voorop. De opgave is hierdoor meer kwalitatief van aard, gericht op behoud en versterking van een prettige, gezonde en leefbare omgeving.

Nationaal Programma Vitale Regio's

In december 2024 is via een Tweede Kamerbrief bekend gemaakt dat de uitwerking op het rapport Elke regio telt! wordt ondergebracht in het nieuwe Nationaal Programma Vitale Regio's (NPVR). De samenwerking richt zich op veilige en leefbare regio's, een duurzaam en bereikbaar voorzieningenniveau en een gezonde en kansrijke toekomst voor inwoners in deze regio's. We gaan in 11 regio's als regio en rijk gezamenlijk langjarig aan de slag. In Fryslân gaat het dan om Zuidoost Friesland en Noard-Fryslân.

- **Eerdere afspraken:**

- Met de provincies Fryslân, Groningen en Drenthe is gesproken over het beter benutten en verbeteren van de bestaande woningvoorraad. Rijk en provincies zijn voornemens om tot een nadere uitwerking van dit vraagstuk te komen en streven ernaar om hierover afspraken te maken in het ruimtelijk arrangement. *Afspraak BOL 06/11/24.*
- Met de provincie en de betrokken Friese gemeenten wordt verkend wat de opties zijn voor het stedelijk netwerk Fryslân ('bouwstrategie'). *Afspraak BOL 06/11/24.*

3.5 Opgave: energie, economie en ruimte

- **Wat spreken Rijk en provincie(s) af**

- Rijk en provincie Fryslân spreken af:
- 1. Het nieuwe energiesysteem zal meer ruimte vragen dan het oude fossiele energiesysteem. Rijk en provincie Fryslân committeren zich aan het gezamenlijk uitdragen naar burgers en bedrijven van het belang, de omvang en de toenemende ruimtelijke impact van de langjarige energieopgave.
- 2. Ruimtelijke ontwikkelingen kunnen niet zonder transportcapaciteit. De impact op het stroomnet moet daarom vroegtijdig worden meegewogen bij het maken van ruimtelijke plannen. Andersom is bij het programmeren van het energiesysteem belangrijk de samenhang te zoeken met het ruimtelijk toekomstbeeld. Het vinden van ruimte moet niet langer het sluitstuk zijn van planologische processen. Daarvoor dienen provinciale energieviesies ook ruimtelijk vertaald worden. Via de Interbestuurlijke Samenwerkingsafspraken (ISA) worden daar in 2025 verdere afspraken over gemaakt tussen provincies, gemeenten, Rijk en netbeheerders.
- 3. De provincie Fryslân gaat scherper ruimtelijk toezien op ruimtelijke reserveringen voor het energiesysteem (vestigingsplaatsen voor grootschalige elektriciteitsopwekking en buisleidingenstroken) en zo mogelijk dit ook opnemen in provinciale ruimtelijke kaders.
- 4. Rijk en medeoverheden spannen zich in om meer fysieke ruimte te creëren voor functies met een hoge milieucategorie. Het Rijk onderzoekt hiervoor of er regelgeving m.b.t. minimale milieucategorie kan worden opgesteld, zodat provincies en gemeenten meer instrumenten hebben om te sturen op de invulling van bedrijvigheid in de industrieclusters.
- 5. Rijk en medeoverheden maken de afspraak dat medeoverheden De provincie Fryslân spant zich in ruimte te bieden aan grootschalige batterijen door deze toe te staan op locaties waar deze qua ruimtelijke en energetische voorwaarden goed passen. Medeoverheden hanteren geen algeheel moratorium op grootschalige batterijen.
- 6. Rijk en provincie Fryslân gaan met elkaar in gesprek over de nationale ruimtelijke opgave voor de diepe ondergrond. Middels landsdekkende regiosessies wordt ook de regionale ruimtelijke opgave in beeld gebracht voor ondergrondse activiteiten op het gebied van energie, zoals geothermie en ondergrondse opslag van waterstof.
- 7. Veel provincies vragen om afspraken over aftakkingen van het nationale waterstofnetwerk in de ruimtelijke arrangementen. Dit is geen puur ruimtelijk vraagstuk, omdat het de rentabiliteit van investeringen in infrastructuur betreft. Het ministerie van KGG, IPO, Netbeheer Nederland en Gasunie hebben onderzocht in welke gebieden geconcentreerde waterstofvraag kan ontstaan. Momenteel voert Netbeheer Nederland, in samenwerking met Gasunie, vervolgonderzoek uit waarin een aantal regio's met een geconcentreerde waterstofvraag nader worden bekeken. Dit onderzoek is bedoeld om een beter inzicht te krijgen in de optimale infrastructuurconfiguraties en de benodigde financiële investeringen voor de aansluiting van bedrijven. De eerste resultaten worden in het tweede kwartaal van dit jaar verwacht en zullen worden gedeeld met relevante stakeholders, zoals provincies en netwerkgebruikers. Provincies kunnen nader onderzoeken wat de exacte waterstofvraag van cluster 6-bedrijven kan zijn en deze inzichten in de provinciale energieviesies opnemen.

8. Rijk en provincies blijven met elkaar in gesprek over het realiseren van voldoende ruimte (fysiek en milieu) voor economie en energie; en meer specifiek voor de industriële clusters (in het bijzonder, Noord-Nederland) en geven gezamenlijk een vervolg aan de handelingsperspectieven uit het onderzoek 'ruimte voor verduurzaming industrie'. Daarbij hoort het beschermen wat er nu aan ruimte aanwezig is.
9. Het ministerie/EZ-KGG en de provincie Fryslân spreken af dat zij in gezamenlijkheid tot samenwerking komen om tot een verdere inhoudelijke uitwerking van de te bespreken onderwerpen – die ruimer zijn dan de bovengenoemde – te komen voor de provincie.

• **Opgave/ toelichting:**

- Verdienvermogen in een constant veranderende economie: de Nederlandse economie is divers en continu in ontwikkeling. In deze tijd van transities, digitalisering en energietransitie, en geopolitieke veranderingen is het belangrijk dat de economie wendbaar en dynamisch is.
- Ruimte is een schaars goed: de druk op de ruimte vanuit verschillende sectoren is groot. Ook voor economie geldt in ieder geval dat met de huidige economische groei en bevolkingsgroei de ruimtevraag voor de economie blijft groeien. Daarbij komt de transitie naar een duurzame en circulaire economie die ruimte vergen.
- Slimme ruimtelijke ordening voor een wendbare en dynamische economie: ruimtelijk zien we verschillen in wat de economie ruimtelijk vraagt op verschillende plekken in Nederland. Van grote zeehavens tot kantorenlocaties in de stad. De economie is lastig te voorspellen en vraagt ruimte om mee te ademen met de dynamiek. Slimme ruimtelijk ordening creëert de juiste randvoorwaarden voor economische dynamiek. Want hoe we het ruimtelijk inrichten is medebepalend is voor het soort economie ontwikkeling dat kan ontstaan.
- Het nieuwe energiesysteem zal meer ruimte vragen dan het oude fossiele energiesysteem.
- Om deze transitie te laten slagen is het belangrijk de ruimtelijke condities te bieden die hiervoor nodig zijn. Zo is het belangrijk dat er meer fysieke ruimte komt voor energie-infrastructuur, zowel bovengronds als ondergronds. De reeds bestaande ruimtelijke reserveringen voor energie-infrastructuur dienen te worden gehandhaafd. Ook is aandacht nodig voor het creëren van meer milieuruimte.
- Fryslân zet in op de omschakeling naar een fossielvrije energievoorziening en een circulaire economie. Deze omschakeling gaat gepaard met een ruimtevraag en kan invloed hebben op de ruimtelijke kwaliteit. Onderdelen van de nationale energiehoofdstructuur zullen een geschikte plek moeten vinden, zoals een nieuwe 380 KV-hoogspanningsverbinding tussen Vierverlaten en Ens en de (aantakking op de) waterstof backbone. Dit zijn investeringen voor de energietransitie, maar leggen een ruimteclaim op Fryslân. Netcongestie vormt ook in Fryslân een uitdaging in relatie tot bedrijventerreinen en de gebouwde omgeving.
- Na 2030 wordt het spannend: welk energiep pad ga je in? De provincie werkt aan een provinciale Energievisie. De provincie heeft aangegeven afspraken te willen maken over de meest geschikte aansluitpunten tussen het nationale en provinciale energiesysteem. Daarnaast ook omtrent zorgvuldige inpassing (eventueel ondergrondse infrastructuur op twee specifieke plekken bij Heerenveen en Drachten) van de nationale energiehoofdstructuur en de bruikbaarheid daarvan voor Fryslân.
- Er is een maximale inzet nodig op voldoende aanbod van energie en tijdige beschikbaarheid van energienetwerken met de groei van opwek van duurzame energie, ontwikkeling van import en robuuste uitbreiding van de infrastructuur om verduurzaming van de vraag te mogelijk te maken.

Waar staan Rijk en regio op dit moment

- In het BOL van 6 en 7 november 2024 is afgesproken dat Rijk en decentrale overheden werken aan interbestuurlijke afspraken rond de verdere ontwikkeling van het energiesysteem, en in dit verband wenselijke (proces)afspraken verkennen rond ruimte voor het energiesysteem.
- In het kader van NOVEX wordt gezocht naar o.a. voldoende fysieke ruimte voor de verduurzaming van de industrie en benodigde energie-infrastructuur, zoals deze voortkomt vanuit de programma's VAWOZ en PEH.
- Dit onderwerp bevindt zich wat betreft het maken van afspraken in het ruimtelijk arrangement in de fase van gedeelde probleemanalyse.
- Fryslân vraagt aandacht voor lokale meerwaarde van de bekabeling, bijvoorbeeld een aftakking van 380kv, waarbij ook de sociaal maatschappelijke impact wordt meegewogen. De

energievisie van Fryslân wordt betrokken bij de energyboards, zonder garanties. Bedrijvigheid wordt meegenomen in de afweging van een mogelijk waterstofpunt in Fryslân.

- Fryslân geeft aan dat bij lopende trajecten het met name gaat over de tracés en niet de consequenties hiervan. Als er een onderzoek komt naar de SMR (small modular reactors) mogelijkheden en deze eventueel komt in Fryslân betekent dat veel voor de eigen energietransitie. Het is belangrijk dat aan de energietafels de ruimtelijke component wordt meegenomen.

Probleemanalyse

Het nieuwe energiesysteem zal meer ruimte vragen dan het oude fossiele energiesysteem.

Om deze transitie te laten slagen is het belangrijk de ruimtelijke condities te bieden die hiervoor nodig zijn. Zo is het belangrijk dat er meer fysieke ruimte komt voor energie-infrastructuur, zowel bovengronds als ondergronds. De reeds bestaande ruimtelijke reserveringen voor energie-infra dienen te worden gehandhaafd. Ook is aandacht nodig voor het creëren van meer milieuruimte.

Gezamenlijk doel

Het gezamenlijk doel is het organiseren van de ruimtelijke randvoorwaarden voor de energietransitie in en rond de industrieclusters, voor lopende projecten en bestaande reserveringen.

- **Eerdere afspraken:**

- Fryslân, Groningen en Drenthe spelen een belangrijke rol in de Nederlandse energievoorziening en -transitie. Rijk en regio streven naar een goede inpassing in de leefomgeving met oog voor lokale en regionale meerwaarde. *Afspraak gemaakt BOL 06/11/24.*

3.6 Opgave: Defensie en ruimte

**Toevoeging 27-05-2025*

- **Wat spreken Rijk en provincie(s) af**

- Rijk en provincie Fryslân spreken af:

Het kabinet heeft op vrijdag 23 mei 2025 de voorlopige NPRD-voorkeurslocaties bekend gemaakt voor de bovenregionale en locatiespecifieke ruimtebehoeften als onderdeel van de ontwerp Beleidsvisie Ruimte voor Defensie. Voor de provincie Fryslân betreft het de volgende besluiten t.a.v. voorkeurslocaties:

Behoeft III: Nieuwe munitieopslag snel-inzetbare-capaciteit (SIC)

Defensie heeft behoefte aan een locatie waar munitie kan worden opgeslagen. Om snel te kunnen reageren op dreigingen buiten Nederland moeten eenheden kunnen beschikken over containers met munitie die gereed zijn onmiddellijk te worden getransporteerd. Deze gereedstelling is in NAVO verband afgesproken. Daarbij is de zogenoemde 'Notice to move' (NTM) – de reactietijd op een oproep – aanzienlijk verkort en is de hoeveelheid benodigde munitie vergroot. Er wordt daarom gezocht naar een locatie waar circa 480 standaard zeecontainers kunnen worden opgeslagen. Met het oog op efficiënte transportlijnen is het zoekgebied voor de opslag voor SIC gericht op Noordoost Nederland vanwege de nabijheid van de Eemshaven. De locatie Kollumerwaard-West is aangewezen als voorkeurslocatie.

De verdere ruimtelijke inpassing en optimalisatie van de exacte ligging van de opslag zal gebeuren in afstemming met partijen in het gebied, waarbij oog zal zijn voor het minimaliseren van de impact op de omgeving.

- In de besluitvorming is een afweging met andere ruimtelijke opgaven (zoals landbouw en natuur, energie, woningbouw) gemaakt. De locatiekeuzen van het kabinet zijn onderdeel van de ontwerp beleidsvisie Ruimte voor Defensie die zal landen in de Nota Ruimte.
- Na publicatie van de voorlopige voorkeurslocaties volgt een inspraakronde die nog voor de zomervakantie wordt afgerond. Alles is er op gericht om nog dit jaar de definitieve beleidsvisie gereed te hebben.
- Rijk en provincie werken de inpassing van de gekozen (bovenregionale) voorkeurslocaties in een gezamenlijk proces uit, waarbij koppelkansen met andere ruimtelijke opgaven aanleiding kunnen zijn om de realisatie van de behoeften onderdeel te maken van een gezamenlijk

gebiedsproces, waarbij, indien relevant, gebruik gemaakt wordt van reeds lopende interbestuurlijke gebiedsprocessen (NOVEX- gebieden, verstedelijkings strategieën etc.)

- **Opgave/toelichting:**

- De krijgsmacht moet ons grondgebied en dat van onze bondgenoten kunnen verdedigen. Nu meer dan ooit. Binnen de NAVO wordt ook meer van de krijgsmacht gevraagd. Meer activiteiten betekent dat er meer ruimte nodig is: om te oefenen, voor infrastructuur, munitieopslag en nieuwe of aangepaste vergunningen. Het in beeld brengen van de ruimtebehoefte, het maken van een afweging van de ruimtebehoefte voor Defensie ten opzichte van de andere opgaven en het borgen van het nieuwe ruimtegebruik van Defensie staan centraal in het Nationaal Programma Ruimte voor Defensie (NPRD). Bij de inpassing van de gemaakte keuzes in de ruimte en leefomgeving in een gebied worden de afwegingsprincipes van de Nationale Omgevingsvisie (NOVI) toegepast, en streeft Defensie naar efficiënt ruimtegebruik en naar het combineren van functies waar synergiekansen zijn.

3.7 Opgave: erfgoed en cultuurlandschap

- **Wat spreken Rijk en provincie(s) af**

- Rijk en provincie Fryslân spreken af:
- 1. Het Rijk is bij ruimtelijke opgaven goed opdrachtgever en betreft cultureel erfgoed in een vroeg stadium bij de planvorming, uitvoerings-, inrichtings- en beheervraagstukken van ruimtelijke ontwikkelingen. Hiervoor worden passende instrumenten ingezet zoals de gebiedsbiografie en ontwerpend onderzoek. We kiezen daarbij vanaf de start voor een ontwikkelingsgerichte en erfgoedinclusieve benadering van de ruimtelijke opgaven, die inzet op de realisatie van transities met oog voor de bestaande kwaliteiten van gebieden en met de juiste schaal en vormgeving. Het gezamenlijke doel is het zorgen voor een balans tussen het inpassen van grote ruimtelijke opgaven, zoals woningbouw, economie en (energie- infrastructuur), en het behouden, benutten en versterken van ons cultureel erfgoed.
- 2. OCW en de provincies werken daarvoor samen aan heldere en wederkerige procesafspraken over een effectieve (kwaliteitsverhogende) doorwerking van erfgoedbeleid bij ruimtelijke en andere gerelateerde opgaven.
Voor een selectie van waardevolle landschappen zullen Rijk en provincies de kernkwaliteiten uitwerken. Het Rijk zal rekening houden met deze kernkwaliteiten in rijksprogramma's en projecten, met als doel het duurzame kwaliteitsperspectief van deze waardevolle landschappen te vergroten en de koppelkansen te benutten.
- 3. Het Rijk houdt wat betreft de staat van het cultureel erfgoed (inclusief cultuurlandschap) vinger aan de pols met behulp van de erfgoedmonitor, de monitor landschap, de PBL planmonitor NOVI en de Monitor NOVI.
- 4. Rijk en provincie werken de concrete uitwerking van waardevolle landschappen en kernkwaliteiten en de doorwerking ervan in nadere afspraken komende periode nader uit.
- 5. OCW en de provincies onderzoeken samen hoe gemeenten ondersteund kunnen worden bij de verankering van cultuurlandschappelijke waarden in omgevingsplannen en -visies. OCW zet hiervoor Erfgoed en Overheid in en heeft daarnaast handreikingen, good practices en voorbeeldregels ter beschikking. Waar dit reeds gebeurd is, continueren ze hun beleid.

- **Opgave/toelichting:**

- De provincie onderschrijft de noodzaak van meer regie op de ruimte. Kenmerkend is dat Fryslân de ruimtelijke agenda koppelt aan de sociaaleconomische agenda: het bevorderen van vitaliteit en leefbaarheid. Het uitgangspunt is behoud en ontwikkeling van de Friese omgevingskwaliteiten en van zorgvuldig omgaan met de beschikbare ruimte, boven- en ondergronds.
- Belang van erfgoed, landschappelijke kwaliteit en een herkenbare gebiedsidentiteit groeit en dient onderdeel te zijn van gebiedsgerichte aanpakken.
- De provincie heeft erfgoed en cultuurlandschappen momenteel verankerd in de provinciale omgevingsvisie 'De romte diele' en dat ook vertaald naar de omgevingsverordening. De Friese kernkwaliteiten voor landschap en groen zijn in de structuurvisie 'Grutsk op 'e romte!' opgenomen. Ontwikkelingen dienen hier rekening mee te houden. De cultuurhistorische kaart heeft een positief doorwerkend effect om te sturen in ontwikkelingen.

3.8 Opgave: groen in en om de stad

- **Wat spreken Rijk en provincie(s) af**

- Rijk en provincie Fryslân spreken af:
 1. *Principe van nabijheid/ toegankelijkheid (mensgericht)*: Rijk en de Provincie Fryslân zetten vanuit het belang voor verstedelijking, recreatie, gezondheid en klimaatadaptatie in op robuuste verbindingen tussen stedelijk en niet-stedelijk gebied; mogelijk goed te combineren met langzame verkeersroutes en groenblauwe dooradering.
 2. *Principe van aansluitende structuren (natuurgericht)*: Rijk en de provincie Fryslân zetten vanuit biodiversiteit in op groenblauwe structuren, die op de verschillende schaalniveaus op elkaar aansluiten: nationaal, regionaal/provinciaal als op lokaal/gemeentelijk niveau.
 3. *Principe van meervoudig ruimtegebruik*: Rijk en provincies zetten zoveel mogelijk in op meervoudig ruimtegebruik. Waar mogelijk worden slimme functiecombinaties gemaakt en efficiënt ruimtegebruik met behoud van ruimtelijke kwaliteit.
 4. Het Rijk inventariseert op welke middelen op Europees niveau voor deze opgave potentieel aanspraak kan worden gemaakt, als onderdeel van het breder in beeld brengen van Europese financieringsmogelijkheden in het kader van de Natuurherstelverordening.

- **Opgave/toelichting:**

- Rijk, provincies en gemeenten werken aan Groen in en om de stad (GIOS). Groen is voorwaardelijk voor de verstedelijkingsopgave en draagt bij aan leefbaarheid, gezondheid, biodiversiteit en klimaatadaptatie. Gemeenten en grondeigenaren zijn hierin de eerstverantwoordelijken voor aanleg, beheer en onderhoud. Voor de overgangen naar landelijk gebied zijn dit ook de provincies.
- *Uitwerking*

Het Rijk werkt in lijn met de NOVI met diverse medeoverheden aan groen in en om de stad, gericht op het versterken van aanbod en kwaliteit van het groen in de stad en verbetering van de aansluiting op het buiten stedelijke groen. Verbinding tussen de schaalniveaus van lokaal, regionaal en landelijk is daarbij van belang. Gemeentes worden met de aanpak uit de handreiking GIOS gestimuleerd om deze opgave ook in gemeentelijk beleid mee te nemen. Daarnaast draagt de inzet vanuit groen in en om de stad bij aan het behalen van de doelstellingen van artikel 8 Stedelijke ecosystemen uit de EU Natuurherstelverordening. In het kader van de verstedelijkingsopgave zijn in diverse NOVEX-verstedelijkingsgebieden meer gebiedsgerichte afspraken gemaakt in het kader van aanscherping ontwikkelperspectief of als onderdeel van eerste afspraken uitvoeringsagenda.

3.9 Opgave: data-uitwisseling

- **Wat spreken Rijk en provincie(s) af**

- Rijk en provincie Fryslân spreken af:

Rijk en de provincie Fryslân zorgen voor een goede data-uitwisseling, zodat deze kan worden gebruikt voor onder andere monitoring en *digital twinning*. Zo werken wij gezamenlijk aan regionale kennisknooppunten en loopt er een samenwerking via PLeK (Platform Leer en Kennisinfrastructuur). De Regionale Kennisknooppunten (RKK's) vormen het hart van PLeK. Een RKK is een hub in een regionaal netwerk: hier worden kennisbronnen verbonden aan vragen binnen de opgave(n) – het RKK schakelt kennis naar de juiste mensen, op het juiste moment, en in de juiste taal. Daar waar sectoraal aanvullende afspraken worden gemaakt, zijn deze leidend.

- **Opgave/toelichting:**

- Ruimtelijke opgave*

Tegenwoordig werken nationale en internationale organisaties voornamelijk digitaal. Dit heeft impact op de manier waarop informatie wordt opgeslagen. De fysieke leefomgeving wordt tegenwoordig ook digitaal vormgegeven. Het opbouwen van een sterke informatiepositie op basis van feitelijke gegevens (data) is daarbij cruciaal. Daarbij komt het voor dat de manier van dataopslag, de mogelijkheden om data wel of niet te delen, of de beschikbaarheid van gegevens, leiden tot vertragingen en miscommunicatie tussen verschillende overheden.

Eén van de overkoepelende doelen van programma NOVEX is het verbeteren van de samenwerking tussen Rijk en regio op de ruimtelijke ordening. Goede, passende en snelle data-uitwisseling en een betrouwbare en gedeelde informatiebasis tussen betrokken partijen zijn daarvoor essentieel. Betere uitwisseling van data draagt ook bij aan gelijkmatige werkwijzen en duidelijkere afspraken. Hierdoor vinden we antwoorden op vragen zoals: meten we in millimeters of in meters? Hoe slaan we de fysieke leefwereld digitaal op? Hoe creëren we een digital twin? Afspraken over data dragen ook bij aan de mogelijkheden om de afspraken in het Ruimtelijk Arrangement te monitoren. Daarnaast draagt de uitwisseling van data bij aan een ruimere beschikbaarheid van data voor onderzoek waarover we afspraken maken in dit Arrangement.

Uitwerking

Bij de uitwerking sluiten we aan bij de samenwerking van de provincies in het IPO-programma Digitalisering en de interbestuurlijke meerjarenvisie 'Zicht op Nederland'. Op die manier maken we maximaal gebruik van wat elders al ontwikkeld wordt en borgen we dat de acties onder dit programma voldoen aan provinciale, nationale en Europese afspraken en standaarden.

4. Overige aspecten van te maken afspraken

Rijk en provincie willen Fryslân toekomstbestendig maken met een aantrekkelijke, veilige en gezonde leefomgeving voor nu en toekomstige generaties. De opgaven waarvoor we staan zijn groot en een uitdaging om de omgevingskwaliteit hier een impuls mee te geven. Dat lukt alleen als Rijk, provincie en regionale overheden hier samen mee aan de slag gaan. Rijk, provincie en regio sturen op een samenhangende ruimtelijke ontwikkeling en een rechtvaardige verdeling van de schaarse ruimte.

Na vaststelling blijven we gezamenlijk deze eerste ruimtelijke arrangementen doorlopend optimaliseren. Daarnaast zullen we het maak- en afstemmingsproces van de ruimtelijke arrangementen na vaststelling met elkaar gaan evalueren.

4.1 Monitoring & Voortgang

- Deze voortgang van de gemaakte uitwerkingsafspraken wordt in samenhang besproken in de jaarlijkse NOVEX-overlegcyclus van DO-NOVEX en DG-overleggen en het BO Leefomgeving.

4.2 Looptijd afspraken

- Tijdens het BOL 2026 bespreken we de voortgang. Op dit bestuurlijk overleg kunnen de afspraken indien gewenst worden herijkt en/of aangevuld.
- Dit als onderdeel van het cyclisch karakter en daarmee langjarige commitment van het Rijk.

5. Ondertekening door de minister van Volkshuisvesting en Ruimtelijke Ordening en de gedeputeerde Ruimtelijke Ordening van de provincie Fryslân

.....
Minister Mona Keijzer

.....
Gedeputeerde Sijbe Knol